

УДК 811.14'02

МОВОЗНАВЧІ ТРАДИЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИКМЕТНИКА ЯК САМОСТІЙНОЇ ЧАСТИНИ МОВИ (на матеріалі давньогрецької мови)

У статті з'ясовано основні критерії поділу слів на частини мови, проаналізовано процес виділення та сутність прикметника як самостійної частини мови, наведено основні формально-граматичні відмінності між іменником і прикметником, зокрема у давньогрецькій мові. Оскільки походження ад'єктивів сягає ще античних часів, у роботі цитовані перші згадки про них. Подано традиційне у сучасній лінгвістиці визначення прикметника, яке лежить в основі цього дослідження. У статті зазначено, що аналіз прикметника (як у давньогрецькій так і в інших мовах) як частини мови відбувається на основі різних критеріїв, зокрема складається зі з'ясування його семантичних особливостей, основних морфологічних, синтаксичних та словотвірних ознак, а також з точки зору функціонування у конкретному тексті, відповідно можливим стилістичним навантаженням.

Ключові слова: традиції, критерії, частини мови, прикметник, ад'єктив, семантика, граматичні особливості, стилістичний аналіз.

Постановка проблеми. Прикметник належить до категорії слів, які відіграють важливу роль у процесі пізнавальної діяльності людини, адже форми нашого мислення потребують відображення не тільки буття предмета чи явища, а й встановлення зв'язків і відношень між ними, активізуючи різні структури свідомості [8]. Через свою ознакову семантику, прикметники допомагають створити певне уявлення про предмет, підкреслюючи його властивість. Завдяки переносному вживанню яскравіше передають інформацію, впливають на стилістику мовлення. Аналіз прикметників у різних мовах завжди був актуальним серед мовознавців, адже він допомагає створити уявлення про розвиток конкретної лексичної системи, мовних традицій, відображає особливості розвитку суспільства відповідного періоду.

Прикметники на основі окремих мов досліджували: давньогрецької – А. Бланк, Г. Генінгсвальд, Р. Говтрі, Дж. Річардс; української – А. П. Грищенко, В. В. Грещук, М. Т. Доленко, Н. Ф. Клименко та ін.; російської – В. В. Виноградов, А. І. Кайдалова, О. О. Селіванова та ін.; романо-германських – О. В. Азарова, В. С. Васильєва, В. Г. Рудий та ін. У своїх роботах учені аналізують морфемну будову прикметників, подають їх структурні типи, розглядають семантичні різновиди ад'єктивів.

Однак, прикметник – це не споконвічна частина мови. Його зародження як частини мови має глибокі корені, які сягають ще періоду античності. Перші спроби класифікації частин мови належать Аристотелю. Саме він уперше виділив похідні імена, які уподібнюються до сучасних відносних прикметників: «як те, завдяки чому предмети називаються такими» [1]. У творах Діонісія Фракійця категорія якості трапляється також серед різновидів імен: порівняльні, присвійні, прикладні. Харисій називає ознаки якості акциденціями імен (прикладені до імен). Уперше термін «прикметник» вживається у «Збірнику латинських граматики» (Corpus Grammaticorum Latinorum) докласичного періоду, зокрема у творі Секста Помпея Феста (однак ще в рубриці про імена): «adiectivum non potest per se plenum habere sensum [...] hic non nascitur sensus sine alia persona – прикметник не може самостійно мати повне значення [...] воно не виникає без іншої особи» [17].

Метою пропонованого дослідження, таким чином, є визначення основних принципів виокремлення прикметника як самостійної частини мови, з'ясування особливостей давньогрецького прикметника згідно чотирьох різнорівневих критеріїв.

Окреслена мета передбачає вирішення таких **завдань**: проаналізувати походження та сутність прикметника як самостійної частини мови; з'ясувати семантичні, морфолого-синтаксичні, словотвірні ознаки прикметників на прикладах давньогрецької мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання лінгвістичних принципів поділу слів на частини мови досліджують віддавна, однак вони досі не усталені в сучасному мовознавстві. «...Традиції [...] виробилися переважно на матеріалі індоєвропейських мов і

сягають ще античних часів» [6, с. 3]. Дискусійні здебільшого такі проблеми: який чинник вагоміший – семантичний чи формальний; як виробити універсальні принципи аналізу мовного матеріалу так, щоби забезпечити вичерпну класифікацію слів у конкретних мовах; чи можна суть та природу частин мови беззастережно накладати на мовний матеріал іншої мови [12].

Тривалий час у мовознавстві погляди щодо єдиного вагомого критерію поділу слів на частини мови (гомогенна класифікація) [10] і багатьох рівноцінних критеріїв (гетерогенна класифікація) були полярними [2, с. 128–130; 3, с. 38–44; 12, с. 41–48; 15, с. 78–81].

Застосування гомогенної класифікації «не забезпечує послідовної класифікації частин мови, оскільки саме в цих одиницях перетинаються і взаємодіють морфологічний, словотвірний, синтаксичний і лексичний рівні мови. Тільки гетерогенна класифікація, тобто комплексний критерій (семантичний, синтаксичний, морфологічний і для похідних слів словотвірний) дає змогу здійснити всебічну класифікацію слів [...] Оскільки частини мови є семантико-граматичними класами слів, то граматична спеціалізація відіграє тут показову роль» [4, с. 14].

Навіть використовуючи ознаки різних мовних рівнів під час визначення семантико-граматичних класів, мовознавці не можуть дійти єдиної думки про кількість частин мови (десять, чотири чи п'ять) [4; 5; 9; 13].

Прикметник як самостійну змінну частину мови в сучасній лінгвістиці одностайно визнають прихильники різних концепцій та морфологічних шкіл: 1) традиційно прикметник як одну з шести самостійних частин мови виділяють поряд з іменником, дієсловом, числівником, займенником, прислівником [7; 13], 2) нерідко до прикметника зараховують дієприкметники (трактують як віддієслівні прикметники), займенники відповідного типу відмінювання, порядкові числівники (розряд порядкових прикметників) [4; 5; 10].

Історики мови підкреслюють іменникову природу прикметника, який у тексті поєднувався з іншим іменником. В Аристотеля, як вже згадувалось, ще не було розмежування на ім'я та ознаку імені [1].

«...в індоєвропейському мовознавстві висувається обґрунтована достовірними лінгвістичними даними думка про те, що формально-граматичні відмінності між іменником і прикметником не споконвічні» [6, с. 16]. Прикметник виділився із загального класу імен і протягом тривалого часу становлення набув тих семантичних і морфолого-синтаксичних ознак, що дають підстави вважати його окремою частиною мови [16].

Відмінність між іменником та прикметником, на думку О. О. Потебні, зменшується в напрямку до минулого. У тому ж напрямку зростає атрибутивність іменника. «В історії мов, що розрізняють назву речі й ознаки [...], прикметник, як виділений із зв'язку ознак, як більш абстрактний, ніж іменник, пізніший від іменника і утворився з нього» [11, с. 60].

К. Бругман уважав прикметник та іменник непочленованими в індоєвропейській прамові. «Поштовхом до процесу ад'ективації був той факт, що один іменник, поєднуючись з іншим у ролі атрибута або предиката, виражав тільки якісне поняття, яке містилося в ньому» [16, с. 77]. Під час пізнання об'єктивної дійсності в мисленні людини виникає абстрактна категорія ознаки. Імена-назви предметів або явищ, що були в мові виразниками ознак інших предметів або явищ, займали в реченні відповідну синтаксичну позицію, на основі якої і розвинулася синтаксична категорія атрибута. Всі первинні прикметники – відносні з походження. Виділення окремої підгрупи якісних прикметників відбулося на такому етапі, коли ознаки почали усвідомлюватися не обов'язково через відношення до інших предметів, а незалежно від них [6, с. 17].

У старогрецькій мові, наприклад, не завжди можна відрізнити прикметник від іменника за зовнішніми ознаками, навіть за закінченням («який вбиває людей, смертоносний»: *ὁ ἀνδροφόνος* – *ἀνδροφόνος*). Однак іменник вирізняється наявністю артикля.

У сучасній лінгвістиці традиційне таке визначення прикметника, як «частини мови, що виражає ознаку предмета безпосередньо або через його відношення до інших предметів чи явищ» [4, с. 124] (наприклад, колір, розмір, зовнішні ознаки, внутрішні властивості, смак, матеріал, відношення до часу, простору, до дії, процесу стану (*δαφινεός* – *рудий*, *εὐρύχωρος* – *широкий*, *ἀρτίφρων* – *розумний*, *ὠκύπτετς* – *швидколітний*)).

Оскільки у мовознавстві переважає традиція виділяти прикметники в окремий семантико-граматичний клас відповідно до чотирьох різнорівневих критеріїв (семантичного, морфологічного, синтаксичного та словотвірного) [4, с. 15], то аналізувати прикметники, давньогрецькі зокрема, також доцільно саме за цими критеріями.

«Визначальну семантичну особливість прикметника становить те, що він виражає статичну ознаку предмета» [4, с. 124] (наприклад: *πολύκεστος ἰμάς* – *вишитий ремінь*).

Грамматичні особливості давньогрецького прикметника полягають у тому, що він узгоджується з означуваним словом у роді, числі й відмінку (ці категорії залежні від іменника, словозмінні). Для прикметника характерна семантико-граматична категорія ступенів порівняння (*καρτερός* – *καρτερότερος* – *καρτερότατος*). Із морфологічних ознак впливає типове синтаксичне функціонування ад'єктива в контексті. Основна синтаксична роль прикметника – узгоджене означення (морфологізований член речення): *οἶες δασύμαλλοι* – *густорунні віви*. Нерідко прикметник є іменною частиною складеного іменного присудка (неморфологізований член речення): *ὁς /Νέστωρ/ προγενέστερος ἦεν* – *він /Нестор/ був старший* (Гомер).

Морфологізованими членами речення вважаються ті, що виражаються частинами мови, для яких ця функція є первинною (для прикметника – означення). Присудок, виражений формами іменника чи прикметника, відповідно належить до неморфологізованих членів речення [14].

«Виконуючи предикативну роль, прикметник продовжує також характеризувати предмет [...]. Але ця прикметникова функція реалізується тут в умовах складнішої [...] синтаксичної ситуації і осмислюється лише на фоні предикативних відношень між прикметником та іменником» [13, с. 149]. Важливо підкреслити, що у старогрецькій мові і означення, і присудок стоять здебільшого у постпозиції до іменника (*λίς εὐγένειος* – *левшиногривий*).

Структурно та генетично прикметники поділяють на два великі класи: первинні і вторинні. Первинні здебільшого передають якісну ознаку (безвідносно до чогось) і мають корінь та закінчення (*βαθ-ύς* – *глибокий*, *πικρ-ός* – *гіркий*). Вторинні виражають складну ознаку (через відношення до предмета, дії, місця, часу, наприклад, *βιβλιακός* – *книжковий*) або вторинну якісну ознаку: *οὔλος* – *кучерявий*. Вторинні прикметники можуть мотивуватися як прикметниками, так і словами інших частин мови (*θρασύκαρδιος* – *з хоробрим серцем*: *θρασύς* + *ἡ καρδιά*). Нові ад'єктиви утворюються різними способами словотворення – для прикметників у грецькій мові найхарактерніші афіксальні та складання (*ἀβρομος* < *ά-* + *ὁ βρόμος*; *πανδήμιος* < *πάς* + *ὁ δήμιος*).

Крім того, функціонування прикметників у тексті, звичайно, вимагає і стилістичного аналізу, який також розкриває природу емоційного забарвлення на різних мовних рівнях, оскільки стилістичне навантаження може закладатися як переносним уживанням чи експресивною семантикою, так і емоційним забарвленням модифікаційних словотворчих засобів чи нетиповою синтаксичною позицією, якимись оригінальними синтаксичними конструкціями, до складу яких входить прикметник.

Отже, теоретичною основою характеристики грецьких ад'єктивів є лінгвістичні вчення про прикметник як самостійну частину мови, про похідність простих та складних слів у їхніх взаємозв'язках із твірними базами (словами й словосполученнями) як у структурному, так і в семантичному аспекті, функційний підхід до прикметника-атрибута та до прикметника-предиката в тексті, його стилістичне навантаження. Здійснене ж дослідження є внеском у подальшу розробку проблеми визначення сутності й ролі прикметника як частини мови, зокрема і як засобу смислового збагачення мовлення, а також типологічного аналізу ад'єктивів на базі різних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Сочинения: в 4 томах / Аристотель. Москва : Мысль, 1978.– Т. 2 / Ред. З. М. Микеладзе; АН СССР; Ин-т философии. — 688 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли; Пер. с 3-го фр. изд.; Е. В. и Т. В. Вентцель. Ред., вступ. ст. и примеч. Р. А. Будагова. – Москва : Изд-во иностранной литературы, 1955. – 416 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык: (Грамматическое учение о слове) : [Учеб. пособие для вузов по спец. «Рус. язык и лит.»] / Виктор Владимирович Виноградов. 3-е изд., испр. – Москва : Высшая школа, 1986. – 639 с.

4. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с. – Бібл.: с. 391–398.
5. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / Іван Романович Вихованець; АН УРСР; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
6. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові. – К. : Наукова думка, 1978. – 20 с.
7. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К.: Вища школа, 1972. – ч.1. – 402с.
8. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Елена Самойловна Кубрякова; РАН; Ин-т языкознания. – Москва : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
9. Курилович Е. Очерки по лингвистике = Esquisses Linguistiques. Сборник статей / Ежи Курилович; перев. с польск., фр., англ., нем.; под общ. ред. В. А. Звегинцева. – Москва : Изд-во иностранной литературы, 1962. – 456 с.; библи.: с. 446–456.
10. Кучеренко 1964 – Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: морфологія : в 2 ч. / І. К. Кучеренко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1964. – Ч. 2. – 159 с.
11. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. – Москва: Просвещение, 1968. – Т. 3. – 550 с.
12. Суник О. П. Вопросы общей теории частей речи / О. П. Суник // Вопросы теории частей речи (на материале языков различных типов). – Л. : Наука, 1968. – С. 33–48.
13. Сучасна українська літературна мова: В 5 кн. Морфологія / За заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда; АН УРСР; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1969. – Кн. 2. – 584 с.
14. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблик та ін.; НАН України; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – 750 с.
15. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – 428 с.
16. Brugmann K. Kurre vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. – Strassburg, Trübner, 1904. – 777 s.
17. Corpus Grammaticorum Latinorum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kaali.linguist.jussieu.fr/CGL/text.jsp>

Куйбида К. Лингвистические традиции исследования прилагательного как самостоятельной части речи (на материале древнегреческого языка).

В статье выяснены основные критерии разделения слов на части речи, проанализированы процесс выделения и сущность прилагательного как самостоятельной части речи, приведены основные формально-грамматические различия между существительным и прилагательным, в частности в древнегреческом языке. Поскольку происхождение адъективов достигает еще античных времен, в работе цитированы первые упоминания о них. Подано традиционное в современной лингвистике определение прилагательного, которое лежит в основе этого исследования. В статье указано, что анализ прилагательного (как в древнегреческом, так и в других языках) как части речи происходит на основе различных критериев, в том числе состоит из выяснения его семантических особенностей, основных морфологических, синтаксических и словообразовательных признаков, а также с точки зрения функционирования в конкретном тексте, соответственно с возможной стилистической нагрузкой.

Ключевые слова: *традиции, критерии, части речи, прилагательное, адъектив, семантика, грамматические особенности, стилистический анализ.*

Kuibida K. The Linguistic Traditions of Adjective Study as an Independent Part of Speech (on the material of ancient Greek language).

The article defines the main criteria of words division into different parts of speech, analyzes the process of separation and essence of an adjective as an independent part of speech, shows the main formal grammatical differences between noun and adjective, particularly in ancient Greek. As an origin of adjectives goes back to ancient times the first mentions about them are quoted in the thesis. The traditional in the modern linguistics definition of an adjective the work is based on is given in the article. It is defined in the work that the analysis of an adjective (in ancient Greek and in other languages) as a part of speech can be possible on the basis of different criteria including observation of such features as: semantic peculiarities, the main morphological, syntactical and word building signs, its functioning in the definite text potentially creating a special stylistic atmosphere.

Key words: *traditions, criteria, parts of speech, adjective, semantics, grammatical peculiarities, stylistic analysis.*

Юлія Лебедь
(Вінниця)

УДК 811.161.2'367'37

ОБ'ЄКТНЕ ЗНАЧЕННЯ КІЛЬКАСЛІВНОЇ НОМІНАЦІЇ

Стаття присвячена розгляду основних закономірностей кільकाслівної номінації, синтаксичній семантиці кільकाслівної номінації. У статті розглянуто основні умови кільकाслівної номінації, описано кільकाслівні номінації, компоненти яких виражають об'єктне значення. Визначено основні форми вираження об'єктного значення, моделі вираження обов'язковими прислівними компонентами кільकाслівної номінації об'єктного значення. Визначено деяку специфіку щодо вираження об'єктної семантики мають окремих компонентів кількаслівної номінації в нетипових для них позиційних умовах. Визначено головні засоби морфологічної репрезентації кількаслівної номінації із об'єктною семантикою. У статті розглянуто характерні для української мови семантико-граматичні групи обов'язкових прислівних компонентів об'єктного типу: власне-об'єктні, об'єктно-адресатні, об'єктно-інструментальні.

Ключові слова: семантико-синтаксичні відношення, кількаслівні номінації, об'єктне значення, система виражальних форм.

Постановка проблеми. Питання про природу прогнозування синтаксичних позицій у структурі речення є одним із найбільш актуальних і дискусійних у сучасному мовознавстві. Проблема встановлення специфіки сильних (обов'язкових) синтаксичних позицій у формально-синтаксичній структурі речення знайшла розвиток в україністиці у сучасних синтаксичних теоріях (І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, М.Я. Плющ, А.П. Загнітко, Н.В. Гуйванюк, М.В. Мірченко, О.І. Леута та ін.).

Компоненти словосполучень і речень вступають у семантико-синтаксичні відношення відповідно до закономірностей сполучуваності, властивих семантичній та граматичній системам мови. В особливостях сполучуваності повнозначних слів, що утворюють компоненти словосполучення і речення, виявляється специфіка слова як частини мови, здатність його (слова) самостійно чи в сполученні з іншими словами номінувати фрагменти позамовної дійсності.

Потреба в цілісному дослідженні кількаслівних номінацій, репрезентованих різними морфологічними формами, дискусійність проблем, пов'язаних із визначенням їхньої синтаксичної семантики, та недостатнє вивчення цього типу компонентів у загальній формально-синтаксичній структурі речення і зумовили актуальність досліджуваного питання.

Мета статті – з'ясувати, які кількаслівні номінації виражають об'єктне значення. **Об'єкт** дослідження – синтаксична семантика кількаслівних номінацій. **Предмет** дослідження – кількаслівні номінації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожен компонент кількаслівної виражає певну синтаксичну семантику (має синтаксичне значення). Характер таких значень визначає тип семантико-синтаксичних відношень між словами в підрядному словосполученні. Синтаксичну семантику компонента кількаслівної номінації розглядаємо як семантико-синтаксичну категорію, що її репрезентують: об'єктне значення, обставинне значення, атрибутивне значення та обмежувальне значення. Семантичні типи та семантичні варіанти типів синтаксичних значень компонентів кількаслівної номінації зумовлюють характер відношень відповідних розчленованих денотатів (процесуального, предметного, атрибутивного, обставинного). Для компонентів кількаслівної номінації властивими є два основні види синтаксичних значень: об'єктне та обставинне. Кожне із таких значень володіє системою виражальних форм (типових, морфологізованих, основних та нетипових, неморфологізованих, периферійних).

Розглянемо детальніше компоненти кількаслівної номінації, що виражають об'єктне синтаксичне значення. Поняття об'єктної синтаксичної семантики пов'язане з узагальненими властивостями предметних денотатів, на які так чи інакше впливає дієслівна процесуальність.

Обов'язкові компоненти кількаслівної номінації об'єктного типу (від лат. *objectum* – предмет) виражають предметне значення. Об'єктні синтаксичні відношення виникають між граматично опорним компонентом, що називає дію, стан, процес, та залежним компонентом, що